

УДК[811.161.1+811.161.2]`243`342.2:378.147

<http://orcid.org/0000-0002-3072-7804>

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ ВИМОВИ З УРАХУВАННЯМ АРТИКУЛЯЦІЙНОЇ БАЗИ РІДНОЇ МОВИ

Прокогін І.М., канд. філол. наук (Київ)

Доводиться, що контрастивний аналіз артикуляційних баз рідної та іноземної мов є підґрунтям національно орієнтованого навчання фонетики. Він дозволяє передбачати й попереджати ймовірні вияви фонетичної інтерференції й будувати систему роботи над вимовою відповідно до потреб і труднощів носіїв тієї чи іншої мови. Запропоновано зміст і порядок опрацювання фонетичного матеріалу для постановки чи корекції української та російської вимови носіям китайської, турецької, перської мов.

Ключові слова: аналітико-імітативний метод навчання фонетики, артикуляційна база, російська мова як іноземна, українська мова як іноземна, фонетична інтерференція.

Прокогін І.М. Особенности обучения иностранному произношению с учётом артикуляционной базы родного языка. Утверждается, что контрастивный анализ артикуляционных баз родного и иностранного языков является основой национально ориентированного обучения фонетике, т.к. позволяет предвидеть проявления фонетической интерференции и выстраивать систему работы по постановке и коррекции произношения в соответствии с трудностями носителей определённых языков. Предлагается русский и украинский фонетический материал и последовательность его отработки для носителей китайского, турецкого, персидского языков.

Ключевые слова: аналитико-имитативный метод обучения фонетике, артикуляционная база, русский язык как иностранный, украинский язык как иностранный, фонетическая интерференция.

Prozhogina I.M. Peculiarities of foreign pronunciation training considering the native language articulation basis. This article deals with the issue of foreign pronunciation training. Extensive coverage is given to the importance of awareness of distinctions between specific articulation traits of the mother tongue and the foreign language. The research aims to prove the necessity of teaching foreigners Ukrainian and Russian on the ground of their native language articulation basis and outline the peculiarities of such training. The author states that contrastive analysis of the articulation basis of the native and foreign languages is the fundamental of nationally-oriented phonetics training. Contrastive analysis is engaged into the analytic-linguistic approach of articulation training. It allows anticipating and forestalling phonetic interferential manifestations as well as arranging exercises for pronunciation training and improving according to difficulties that different languages speakers face. The author takes into consideration the students' mother tongue articulation basis that allows the lecturer to select training phonetic material and the students to process it in the most effective way and consistency. On the assumption of a long-term firsthand experience of teaching phonetics to foreign students, we offer several specific methods of phonetic work, which are effective for oriental languages speakers. The main purpose of learning Ukrainian and Russian consonantism for the Chinese is to distinguish between voiced and voiceless consonant pairs; for Turkmen and Iranian languages speakers – to tell hard and soft consonants apart; it is also important for all the named languages speakers to learn to articulate groups of consonant sounds. The author offers Russian and Ukrainian phonetic materials and describes the order of articulation training, especially for Chinese, Turkmen and Iranian languages.

Key words: analytic-linguistic approach, basis of articulation, phonetic interference, Russian for foreigners, Ukrainian for foreigners.

Артикуляційна база рідної мови, автоматично засвоєна в дитинстві, провокує фонетичну інтерференцію в іноземній мові, яку вивчає людина, через що погіршуються комунікативні властивості мовлення іноземною. Усвідомлення мовцями розбіжностей у питомих артикуляціях рідної та іноземної мов дозволяє зрозуміти певні причини неефективної комунікації і підвищує мотивацію студентів до покращення навичок мовлення іноземною для них мовою. Розуміння цих психолінгвістичних засад в опануванні правильної вимови особливо актуальне для вступного фонетичного курсу, але не менш важливе в супровідному та коригувальному курсах фонетики іноземної мови.

Окреслена проблема залучає запропоноване дослідження до кола **актуальних** науково-методичних питань у площині національно

орієнтованого навчання. Огляд останніх досліджень у цій царині доводить, що, попри розуміння важливості такого підходу, наразі недостатньо конкретних науково-практичних розробок, призначених для носіїв певних мов, особливо східних, хоча більшість студентів-іноземців, що навчаються зараз у ВНЗ України, приїжджають саме зі східних країн. З-поміж цих робіт вирізняються публікації щодо проблем (переважно лінгвокультурологічного та лінгвокогнітивного характеру) викладання російської мови китайцям [4; 12; 13], української та російської мов китайцям [3]. Лінгвістична складова цих робіт стосується переважно загальних питань граматики, тоді як питання фонетики розглядаються лише побіжно. Проте є й низка публікацій суто фонетичної проблематики: навчання російської фонетики туркменів обговорюється в роботах Т.А. Іванової, С.Д. Вінніченко у співавторстві з туркменськими колегами [5–7]; навчанню арабськомовних студентів української вимови присвячено кандидатську дисертацію Н.В. Василенко [2] і статтю О. Ляльки [10]; порівняльну характеристику звуків українського і китайського мовлення з навчальною метою здійснила Ма Яньфей [11]; особливостям вимови російських приголосних тайванцями присвячено кандидатську дисертацію Лі Хуей Їн [8]; артикуляційні бази китайської і російської мов на ділянці вокалізму зіставлено в ґрунтовній статті Лі Шуцзін [9]. Пропонована стаття продовжує дослідження з методики навчання іноземців-носіїв східних мов української та російської фонетики.

Мета статті – обґрунтувати необхідність навчання української і російської вимови іноземців з опорою на артикуляційні бази їхніх рідних мов та окреслити особливості такого навчання. Виходячи з власного багаторічного досвіду викладання фонетики студентам-іноземцям, пропонуємо низку конкретних прийомів фонетичної роботи, ефективних для носіїв китайської, перської, турецької та інших тюркських мов.

Виклад основного матеріалу. На усвідомленні фонетичних процесів ґрунтується аналітико-імітативний метод вивчення фонетики. Проте усвідомлення особливостей певних артикуляцій не відбувається саме по собі. Викладач іноземної мови повинен пояснювати студентам артикуляційні характеристики звуків та звукосполучень і звукові зміни не лише в мові, що вивчається, але й у їхній рідній мові,

порівнювати артикуляційні бази обох мов, з'ясовувати спільні риси й розбіжності – часткові чи повні. Це завдання нескладне, якщо викладач та студенти є носіями однієї мови: їхня лінгвістична компетенція у рідній мові майже однакова; викладач розуміє, які нові терміни треба ввести і на які наочні засоби можна спертися, тож пояснення ним особливостей артикуляцій у рідній та в іноземній мовах не обтяжене проблемою нерозуміння студентами значень окремих слів. Якщо ж викладач і студент – носії різних мов, їхня загальномова компетенція може бути однаковою лише за умови білінгвізму викладача, тобто якщо він досконало володіє не лише мовою, яку викладає, але й рідною мовою студента. Така ідеальна ситуація при викладанні російської чи української мови іноземцям-носіям східних мов трапляється рідко. У реальності викладач, який працює з іноземцями, часто взагалі не знає їхньої мови (чи мов, якщо йдеться про полінаціональні групи). На наше глибоке переконання, викладач фонетики, котрий навчає іноземців, повинен знати бодай основи теоретичної фонетики мови (чи мов) своїх студентів. Саме ці знання дозволяють зіставляти фонетичні системи мов, зокрема їхні артикуляційні бази, передбачати ймовірні вияви фонетичної інтерференції, будувати відповідну систему роботи, пояснювати причини вимовних помилок і сприяти усвідомленому з боку студента їх виправленню.

Застосування аналітико-імітативного методу навчання вимови передбачає, що студент повинен володіти принаймні найпростішим термінологічним апаратом, уживаним у практичній фонетиці. Це насамперед назви органів мовлення (більшість слів з цього переліку належать до базової лексики, а для студентів-медиків та філологів це фахова лексика): *губи, зуби, язик, кінчик язика, передня (середня, задня) частина спинки язика, тверде та м'яке піднебіння, альвеоли, голосові зв'язки*. Крім розуміння та вживання цих слів та словосполучень, студенти мовних спеціальностей повинні самі пояснювати особливості певних артикуляцій, уживаючи й ці терміни, й низку інших, зокрема ті, що називають диференційні ознаки фонем: *ряд (передній, середній, задній) голосних, ступінь підняття язика (високий, середній, низький), активні й пасивні органи мовлення, місце (фокус) і спосіб творення (зімкнення, щілина, дрижання), палатальні (м'які) – палаталізовані (пом'якшені) – непалатальні*

(тверді), сонорні – шумні (глухі та дзвінкі) приголосні тощо.

Засвоєння наведених термінів та термінологічних сполучень полегшується завдяки використанню наочних засобів – рентгенограм, схем, малюнків. З їх допомогою легко пояснювати будову мовленнєвого апарату, фокус творення приголосних тощо, зокрема й зазначати відмінності при вимові подібних, але не тотожних звуків у різних мовах. Для пояснення роботи артикуляційного апарату зручно використовувати інтернет-ресурси на кшталт [1], де можна роздивлятися й аналізувати рухи мовленнєвих органів і слухати звуки, утворені завдяки пропусканню повітря через специфічні конфігурації артикуляційних органів відповідно до їхніх рухів.

Урахування особливостей артикуляційних баз рідних мов студентів допомагає визначити послідовність подачі й опрацювання фонетичного матеріалу. Для того щоб забезпечити просування від простого до складного, треба розуміти, які ділянки фонетичних систем різних мов тотожні, які схожі, а які зовсім різні. Кожна фонема іноземної мови (як звуковий тип у розумінні фонологічної школи Щерби) має бути зіставлена з подібною фонемою рідної мови студента. Починаємо з артикуляції голосних, демонструємо тотожність певних звуків. Слід розуміти, за якими ознаками розрізняються голосні в рідній та в іноземній для студента мовах. (Наприклад, в українській, російській, китайській немає довгих і коротких голосних фонем, а в англійській, німецькій вони є). Деякі на перший погляд однакові фонemi виявляються різними за певними ознаками. Скажімо, в українській мові /e/, у російській /э/ – переднього ряду, а в китайській /e/ – непереднього ряду (на думку одних дослідників, цей китайський голосний заднього ряду (язик відсунутий назад, як при вимові українського та російського /o/) [14: 44], а на думку інших – середнього ряду [11: 183]). Аналіз артикуляційної бази іноземної мови може виявити відсутність корелята певної фонemi рідної мови як системного явища, але наявність його відповідника як алофона у певному звуковому оточенні. Наприклад, російська фонема /ы/ та українська фонема /и/ є складними для вимови багатьох іноземців, зокрема й китайців: вважається, що відповідної фонemi в китайській немає. Проте голосний звук, що вимовляється в китайській після шиплячих і свистячих передньоязикових приголосних і в китайському фонетичному алфавіті (пін'їнь) передається як [i] (*si, ri, shi, chi, ci*),

насправді є тотожним українському звуку [и] й подібним до російського звуку [ы] [14: 49], відтак розуміння його артикуляції у рідній мові допомагає китайцям правильно артикулювати український голосний [и] та російський голосний [ы].

Найбільша системна проблема в опануванні китайцями українського та російського консонантизму – ототожнення дзвінких та глухих парних приголосних, адже ця кореляція відсутня в китайській фонетичній системі. (Частіше за інші не розрізняються /д/ і /т/, /б/ і /п/, а також відповідні м'які та пом'якшені). Натомість китайські приголосні розрізняються за придиховістю (придихові приголосні – це типові глухі) і непридиховістю (так звані напівдзвінки). Щоб розв'язати цю проблему, треба пояснити китайцям фонаційну природу дзвінкості як результату роботи голосових зв'язок, що «вмикаються» від початку творення приголосного (на відміну від китайських напівдзвінких, при творенні яких голосові зв'язки починають працювати десь посередині фонації приголосного). Усвідомлення співвідношення голосу та шуму при творенні приголосних можна формувати з опорою на сонанти – універсальні приголосні, що існують у всіх мовах. Тому, на нашу думку, саме з сонорних варто починати постановку вимови приголосних. Далі відбувається постановка (чи корекція у супровідному та коригувальному курсах фонетики) глухих приголосних. Можна порадити студентам вимовляти українські чи російські глухі як їхні придихові. Оскільки придиховість не є диференційною ознакою приголосних в українській та російській мовах, то вона сприймається на слух не як помилка, а лише як індивідуальна особливість вимови. Згодом придиховість у вимові зникає. Навички вимови сонорних і глухих приголосних полегшують розуміння ролі голосових зв'язок у мовотворенні й, таким чином, готують студентів до правильної вимови дзвінких. Необхідно добиватися повної дзвінкості при вимові дзвінких приголосних, тобто роботи голосових зв'язок від самого початку фонації, а можливо, ще до її початку, з випередженням власне артикуляції. І лише за умови правильної окремої вимови глухих і дзвінких приголосних можна переходити до їхньої диференціації у складах та словах-квазіомнімах, у різних позиціях: на початку слова (укр. *птити* – *битти*, *пратти* – *братти*, *там* – *дам*; рос. *пыль* – *быль*, *том* – *дом*), у середині слова в інтервокальній позиції та перед сонорними (укр. *кутив* – *губив*,

куплю – люблю, вити – види; рос. и тут – идут, степень – стебель, выпросить – выбросить), у кінці слова в українській мові (*грип – гриб, з-за грат – град* тощо).

Студентам з Передньої та Середньої Азії найскладніше розрізнявати тверді та м'які приголосні, оскільки в тюркських мовах ця ознака не диференціює фонemi. Розпочинати постановку вимови варто з твердих приголосних. Проте уявлення про повну відсутність м'яких чи пом'якшених приголосних у цих мовах хибне. Працюючи зі студентами-носіями певної мови з тюркської чи іранської мовної групи, викладач повинен проаналізувати, які приголосні в рідній мові студента мають пом'якшені чи м'які алофони, в яких комбінаторних контекстах і позиціях у слові вони трапляються. Наприклад, студенти з Туреччини часто вимовляють недостатньо твердий [к] у кінці слів у російській та українській мовах через пом'якшення кінцевого [к] після голосних переднього ряду в турецькій мові; іранці пом'якшують [к] у кінці слова, тому що це властиво перській мові. Знаючи це, викладач повинен приділити увагу й час цьому конкретному питанню і надати студентам-туркам та іранцям достатньо матеріалу для фонетичного тренування: укр. *вік, рік, сік, бик, крик, чек, хлопчик, вареник*; рос. *век, люк, крик, мальчик, столик, тайник, напрямик*, а також слова з кінцевою літерою *г*, що оглушується в російській мові: *бег, снег, берег, уют* тощо.

З-поміж м'яких приголосних іноземної для студента мови спочатку добираються ті, що мають алофони-відповідники в його рідній мові. Крім того, при добиранні фонетичного матеріалу треба враховувати дуже сильний інтерференційний вплив сингармонізму в українському та російському мовленні носіїв тюркських мов. Тож м'які приголосні варто тренувати в словах з однаковими голосними чи голосними одного ряду. М'які приголосні спочатку опрацьовуються в складах та словах з голосними переднього ряду (укр. *ніс, ріг, зір, біг, кіт*; рос. *мир, кит, тигр, мел, нет*), у кінці слова після передніх голосних (укр. *кінь, день, мить, спить, сидить*; рос. *пить, петь, мель, речь, ливень, лететь*), потім – у словах з непередніми голосними (укр. *лють, путь, вогонь, льон*; рос. *пять, чуть, жаль, путь*), з передніми та непередніми голосними у складі слова (укр. *тікає, світає, дримає, лікує*; рос. *пилот, полёт, убегают, уверяет*). Після того тренуємо вимову квазіомонімів з твердими і м'якими

(чи пом'якшеними) приголосними (укр. *рис* – *риць*, *Крим* – *крім*, *вити* – *віти*, *умити* – *уміти*, *сине* – *синє*, *класти* – *клясти*; рос. *нос* – *нёс*, *мел*–*мель*, *бил* – *был* – *быль*, *мёл* – *мол* – *моль*, *мат* – *мать* – *мять*, *рис* – *рысь*).

Носіям китайської, корейської, турецької, перської мов складно вимовляти деякі групи приголосних, оскільки збіги приголосних у їхніх рідних мовах трапляються вкрай рідко (у запозичених словах; у турецькій мові, на перший погляд, їх не так уже й мало, але групи приголосних літер вимовляються все ж з епентетичними голосними). Завдання полягає в тому, щоб домогтися суцільної, без епентези голосних, вимови. Для цього варто акцентувати увагу на тому, що в слові треба вимовляти стільки складів, скільки в ньому голосних, що група приголосних у кінці слова прилягає до попереднього голосного (укр. і рос. *спорт*, *текст*, *спектр*, *театр*, *президент*), що група приголосних утворює склад із наступним голосним (за його наявності: укр. і рос. *правда*, *просто*, укр. *брудно*, *гострий*, рос. *трудно*, *красный*), а якщо першим у групі інтервокальних приголосних є сонорний, він приєднується у вимові до попереднього голосного, решта приголосних прилягають до наступного голосного, утворюючи з ним склад (укр. *морський*, *лондонський*, *харківський*, *панство*; рос. *скользкий*, *мёртвый*, *пространство*).

Висновки. Таким чином, опора на артикуляційну базу рідної мови студентів дозволяє викладачеві добирати, а студентам опрацьовувати іншомовний фонетичний матеріал таким чином і в такій послідовності, щоби сприяти ефективному засвоєнню іноземної вимови.

Подальші дослідження стосуватимуться контрастивного аналізу російської та української фонетичних систем, з одного боку, і, з другого боку, звукових систем інших мов, носії яких потребують національно орієнтованих навчально-методичних розробок для ефективного опанування іноземної (української чи російської) вимови.

ЛІТЕРАТУРА

1. <http://www.phonetics.ucla.edu/>
2. Василенко Н.В. Формування орфоепічних умінь і навичок з української мови в арабськомовних студентів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Ніна Василівна Василенко. – К., 2009. – 183 с.
3. Груцяк В.І. Деякі особливості навчання китайських учнів на підготовчому відділенні для іноземних громадян / В.І. Груцяк // Викладання мов у вищих

- навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки : зб. наук. праць. – Х. : Константа, 2015. – Вип. 27. – С. 16–24.
4. Золотых Л.Г. Методика преподавания русского языка как иностранного в китайской аудитории : учеб. пособие / [Золотых Л.Г., Лаптева М.Л., Кунусова М.С., Бардина Т.К.]. – Астрахань : ИД «Астраханский университет», 2012. – 91 с.
 5. Иванова Т.А. К вопросу о роли гласных и согласных в звуковых традициях русского и туркменского языков / Иванова Т.А., Винниченко С.Д., Гурмураева С. // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки : зб. наук. праць. – Х. : Константа, 2011. – Вип. 19. – С. 28–33.
 6. Иванова Т.А. К вопросу об обучении туркменских студентов русскому ударению / Иванова Т.А., Винниченко С.Д., Бегжанов Ш. // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки : зб. наук. праць. – Х. : Константа, 2012. – Вип. 21. – С. 47–53.
 7. Иванова Т.А. Некоторые моменты сопоставительного анализа фонетики русского и туркменского языков / Иванова Т.А., Винниченко С.Д., Атаев А. // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки : зб. наук. праць. – Х. : Константа, 2009. – Вип. 15. – С. 69–73.
 8. Ли Хуей Йин. Особенности реализации согласных в русской речи тайваньцев : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Ли Хуей Йин. – СПб., 1999. – 275 с.
 9. Ли Шуцзинь. Сопоставление артикуляционных баз русского и китайского языков: вокализм / Ли Шуцзинь // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки : зб. наук. праць. – Х. : Константа, 2011. – Вип. 19. – С. 64–72.
 10. Лялька О. Явище фонетичної інтерференції при вивченні української мови в арабомовній аудиторії / О. Лялька // Теорія і практика викладання української мови як іноземної : зб. наук. праць. – Л. : ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – Вип. 2. – С. 162–166.
 11. Ма Яньфей. Порівняльна характеристика звуків українського та китайського мовлення в аспекті навчання китайських студентів української мови / Ма Яньфей // Studiolinguistica : зб. наук. праць. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2009. – Вип. 3. – С. 182–185.
 12. Малишева О.Н. Влияние культурно-лингвистических особенностей китайских студентов на освоение ими российской мови / О.Н. Малишева, Т.В. Клочко // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти

- на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки : зб. наук. праць. – Х. : Константа, 2015. – Вип. 27. – С. 67–74.
13. Петров И.В. Преподавание русского языка в Китае на современном этапе: проблемы и перспективы / И.В. Петров, А.А. Складенко // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки : зб. наук. праць. – Х. : Константа, 2013. – Вип. 22. – С. 195–202.
14. Спешнев Н.А. Фонетика китайского языка : учеб. пособие / Н.А. Спешнев. – Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1980. – 141 с.